

УДК 329:321.01(477.87)

Л. Цубов

ВІД КАРПАТСЬКОЇ РУСІ ДО КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Зазначено, що незалежність Карпатської України була задекларована 15 березня 1939 р. Досліджено особливості процесу зародження та етапи розвитку українських політичних партій Закарпаття в умовах багатопартійності у міжвоєнний період, висвітлено їх участь на шляху до національної незалежності.

Ключові слова: національна незалежність, політичні партії, багатопартійність, Закарпаття, Карпатська Україна.

70 років тому важливою віхою в історії українського державотворення стало проголошення незалежності Карпатської України. Цьому маленькому краєві судилося також зіграти несподівано велику роль у міжнародних подіях напередодні Другої світової війни. Двадцятирічний досвід українських політичних партій у Закарпатті в умовах багатопартійності засвідчив, що за тих умов завоювати українську державність, досягти незалежності, хоч і на незначній території та на дуже короткий період, було можливо. Логічно припустити, що закарпатці єдині серед усіх мешканців сучасної України мали найсприятливіші умови для багатопартійності у першій половині ХХ ст., яка, зокрема, і дала їм змогу виконати свою місію у здобутті політичної самостійності України.

Предметом наукового дослідження є складний процес становлення та еволюції багатопартійного життя історичного Закарпаття у міжвоєнний період ХХ ст. Належну увагу присвячено і державницьким орієнтаціям діяльності політичних партій, зокрема українських, їх ставленню до автономії Підкарпатської Русі, відносинам із центральною владою, прагненню до незалежності та її проголошенню у 1939 р. тощо.

Хронологічні межі статті охоплюють період 1919 – 1939 рр., починаючи з офіційного входження Закарпаття під назвою Підкарпатська Русь до складу Чехословацької Республіки і завершуючи вершиною політичного державотворення – проголошенням незалежності Карпатської України.

Серед авторів-дослідників діяльності політичних партій Закарпаття у міжвоєнний період доцільно назвати таких науковців: М. Болжинар, М. Вегеш, С. Віднянський, В. Гиря, О. Довганич, І. Король, І. Ліхтей, О. Малець, О. Мишанець, І. Поп, В. Худанич та інші [1]. Особливо треба відзначити колективну монографію ужгородських істориків “Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців” [2]. Багатий матеріал щодо вивчення досліджуваної проблеми дають праці ужгородського науковця М. Токаря, зокрема: “Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919 – 1939 роках” [3], “Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939)” [4].

Поставлено завдання: 1) визначити передумови та причини активної розбудови багатопартійності в Закарпатті у 20 – 30-х рр. ХХ ст.; 2) подати аналіз політико-партійного розшарування суспільства; 3) вказати на відношення партій до проблем автономії Підкарпатської Русі та незалежності Карпатської України; 4) з'ясувати причини політико-партійної консолідації проукраїнських партій та вказати на їх наслідки.

Західноукраїнські землі в період 1919 – 1939 рр. поділили між собою три держави – Польща, Румунія і Чехословаччина. Становище західних українців у складі трьох держав не було однаковим. Загалом, воно відображало особливості соціально-економічного і політичного життя панівних націй. На підставі Сен-Жерменського договору від 10.09.1919 р. територія українського Закарпаття увійшла до складу Чехословацької Республіки під історичною назвою Підкарпатська Русь (1919 – 1938 рр.).

Становлення багатопартійної системи в новоствореній у 1919 р. Чехословацькій Республіці відбувалася у своєрідному комплексі розбудови державних політико-правових основ. Його головними засадами стали принципи демократії за загальносвітовим прикладом, а тому процес їх впровадження у суспільно-політичне життя проходив досить швидкими темпами і вже у 1920 р., хоч і не в ідеальній формі, був оформлений і юридично закріплений у Конституції Чехословаччини. Правова основа багатопартійної системи була також побудована на принципах демократії, захисту політичних прав та інтересів населення різних національностей тощо. Оскільки багатих політико-партійних традицій в населення, яке проживало в республіці, не було, то цей “новий” процес схвально зустріла громадськість, що й засвідчив бурхливий розвиток політичних організацій на їх початковому етапі. Зрозуміло, що для продуктивної організації роботи партій, розбудови їх структурно-організаційних основ потрібні були спеціалісти відповідного рівня політичної культури. Тому й не дивно, що на першому етапі розвитку політичних організацій їх успіх залежав насамперед від рівня партійного керівництва, ролі політичного лідера.

Всього на території краю впродовж міжвоєнного періоду діяло сім найбільших загальнодержавних партій, які створили крайові партійні філії із власним структурно-організаційним апаратом. До таких можна віднести Чехословацьку соціал-демократичну партію, Аграрну партію, Комуністичну партію Чехословаччини. Таким чином, маючи потужні матеріально-фінансові можливості, структурно-організаційну, кадрову підтримку з боку своїх центральних органів, загальнодержавні партії в краї були стримуючим фактором у можливих антицентралістських, а подекуди і сепаратистських настроїв. Тому важливим для кадрових основ згадуваних партій був фактор інтернаціональності.

Зовсім іншою виглядала картина розвитку самостійних автономних партій у краю. Їх своєрідність полягала в тому, що автономні партії за своїм складом переважно не були інтернаціональними, а створювалися за національним типом [5]. Щодо програмних положень, то вони, як правило, проголошували відстоювання автономних прав краю у всіх сферах суспільно-політичного життя, юридичного оформлення статусу автономії та забезпечення національно-культурних прав місцевого населення. У різні часові проміжки згадуваного історичного періоду в краї діяло тридцять автономних політичних організацій, серед яких одинадцять були русофільськими, шість – українськими, шість – угорськими, чотири – єврейськими, дві – німецькими, Міжнародна соціалістична партія Підкарпатської Русі, що діяла в 1920 — 1921 рр., була побудована на принципі інтернаціоналізму [6]. Різноманітність політико-національної орієнтації та затягування з визначенням юридичного статусу автономій Підкарпатської Русі чехословацьким урядом загалом призводили до наростання антидержавних настроїв, які розпочалися на стратегічних діях деяких автономних партій. Усе радикальнішими ставали про-угорські політичні партії, до яких приєдналися потужні русофільські організації. Проте більшість крайових

партій лояльно ставилися до урядової політики і конкретних сепаратистських тенденцій в їх діях не було.

Період становлення та розвитку автономних політичних партій українського спрямування в Підкарпатській Русі мав свої особливості. Вони полягали в об'єктивних та суб'єктивних передумовах їх заснування, у своєрідному політично-партійному доборі членів та залученні своїх однодумців і, що найважливіше, в остаточному результаті. Період розвитку крайових українофільських політичних партій, на думку більшості науковців, можна поділити на три основні етапи [7].

Перший етап припав на час, коли завершилася Перша світова війна і місцеві мешканці отримали політичні права та свободи, що гарантувалися Конституцією Чехословацької Республіки 1920 р. Наслідком цього стало створення перших політичних партій, зокрема й проукраїнської орієнтації. Саме в цей час зародилися політичні сили, які визначилися із політично-національною спрямованістю і почали боротьбу за реалізацію своїх планів. Упродовж цього періоду лідери проукраїнського руху шукали впливових союзників у Празі, щоб мати змогу впливати на долю краю через своїх представників у сенаті та парламенті. Однак ставлення до Закарпаття чехословацької влади, яка не бажала проводити активне реформування суспільно-політичного життя в краї, змушувало автономні сили змінювати свою тактику і все серйозніше вимагати виконання центром даних зобов'язань.

Другий етап – це середина 20-х – осінь 1938 рр. ХХ ст. Це був час важкої боротьби за виживання в багатопартійній політичній системі, структурно-організаційного змужніння організацій і висунення ними більш конкретних завдань. На цьому історичному етапі викристалізовується національний елемент партійних організацій.

І, нарешті, третій етап (осінь 1938 р. – весна 1939 р.) збігся із процесом політичної довершеності, з еволюцією партійної організації у державний інститут політичної системи та його ліквідацією. Саме на третьому етапі розвитку політична активність партій українського спрямування, яка тривала майже двадцять років, досягла своєї вершини і показала свою структурно-організаційну і політично вивірену спроможність з'єднати партійні сили і очолити державне управління.

Ситуація, яка склалася в краї у 1938 р., все ближче підводила національно свідомих діячів українського руху до думки про об'єднання політичних сил української орієнтації в єдину національну організацію. Така постановка проблеми впливала, по-перше, з активізації русофільських політичних організацій. По-друге, польсько-угорські претензії щодо Закарпаття як зовнішньополітичний чинник напруження в регіоні також суттєво цьому сприяли. У резолюції останнього Народного з'їзду Українського національно-демократичного об'єднання, який відбувся у січні 1938 р. у Галичині, події на Підкарпатській Україні характеризувались так: “Одиноко в Чехословацькій Республіці на Закарпатті, українське населення переживає часи свого стихійного національного відродження. У важких змаганнях, всупереч несприятливим умовам та перепонам, які ставлять ворожі українській ідеї напливові чужонаціональні елементи та по-русофільські настроєні деякі чеські політичні чинники, – наш “поранений брат” виказує стільки життєвої енергії і національної свідомості. Що в останньому часі чесько-словацький уряд був приневолений започаткувати реалізацію автономії Закарпаття” [8].

У таких умовах політична влада українофільських партій зосередилася навколо Першої Руської (Української) Центральної Народної Ради. Аналогічне

об'єднання відбулося в русофільських автономних партіях, які зосередилися в Центральній Руській Народній Раді [9].

У цей час, опинившись перед загрозою політичної анархії, спричиненою як кризою внутріполітичного життя в Чехословацькій Республіці, активізацією словацького автономізму, так і небезпечною для держави зовнішньополітичною ситуацією, представники політичних сил краю зуміли порозумітися в основних напрямках тогочасної політики і знайшли компроміс щодо утворення 14 жовтня 1938 р. першого автономного уряду Підкарпатської Русі на чолі з одним із лідерів русинофілів А. Бродієм. Українофільську орієнтацію у першому уряді представляли лише дві особи – міністр Ю. Ревай і державний секретар А. Волошин. Але дуже скоро співвідношення сил в уряді кардинально змінилося. Прем'єр-міністра А. Бродія за його проугорську політику було заарештовано, а новий уряд очолив А. Волошин. Унаслідок цих змін в уряді та політичному житті автономного краю гору взяли українські сили [10].

У той час, як русофіли здебільшого займали агресивну античеську позицію і виношували план приєднання Закарпаття до Угорщини, українці виступили за розбудову автономної Карпато-Української Держави у федеративному зв'язку з чехами і словаками. Новий політико-правовий статус Закарпаття визначив конституційний закон 22 листопада 1938 р., за яким краєм мав керувати окремий автономний уряд, а законодавча влада мала перебувати в руках обраного карпато-українського Союму [11].

Перемога українофільської орієнтації затьмарилась певними подіями. 2 листопада 1938 р. німецько-італійський арбітраж у Відні присудив Угорщині не лише південну частину Словаччини і Закарпаття, де мешкали у переважно угорці, але й столицю Підкарпатської Русі – Ужгород та два її найбільші міста – Мукачеве і Берегове. Уряд А. Волошина змушений був евакуюватися до нової столиці – Хуста. Невдача не применшила запалу українських лідерів будувати Українську державу в межах обкрової автономії. Уряд А. Волошина українізував освіту та пресу, розширив мережу кооперативів, організував роздачу продовольства і налагодив комунікації. Для захисту кордонів були створені власні збройні сили – Карпатська Січ, яку визнав празький уряд [12].

30 грудня 1938 р. край отримав назву Карпатська Україна. 12 січня 1939 р., коли стало відомо, що вибори до крайового Союму відбудуться через місяць, було ще раз оголошено про розпуск всіх політичних партій, зокрема й українських. Це було зроблено для того, щоб зрозуміти реальну ситуацію на політичній арені краю після впровадження автономії і завчасно підготуватися до передвиборчої кампанії. Невдовзі почалася організаційна робота щодо створення нової національно-української партії, яка б включала у себе всі розрізнені до того часу політичні організації. Наслідком спільної роботи 18 – 20 січня 1939 р. стало утворення єдиної української політичної партії – Українського Національного Об'єднання (далі – УНО). Тоді ж було оголошено про участь УНО у виборах до Союму. Одним із результатів виникнення партії УНО стало, без сумніву, порозуміння колишніх керівників і членів різних партій українського спрямування в необхідності виступу спільними силами на виборах і вироблення єдиного кандидатського списку (Чи не варто б було сучасним українським політикам скористатися цим історичним досвідом? – Л. Ц.). Поява на політичній арені партії УНО зумовила швидку реакцію у місцевого населення. У перші два дні після створення партії до її лав залучилося майже п'ять тисяч осіб. Як слушно зауважує М. Токар, лідери новоутвореної партії

пішли найрадикальнішим шляхом унаслідок внутрішніх та зовнішніх обставин і в такий спосіб намагалися призупинити політичний хаос у краї. Тому цей шлях був обраний як прийнятний у тогочасних умовах і мав вирішити два основні завдання. По-перше, згуртувати і об'єднати всі національно-українські політичні й культурні сили та єдиним фронтом виступити на захист своїх завоювань. По-друге, не дати змоги організувати потужну опозицію, яка б звела нанівець всі намагання українського об'єднання створити передумови побудови повної автономії Закарпаття [13].

Докладені урядом зусилля, спрямовані на перемогу УНО, мали позитивний результат. 92,4 % виборців віддали свої голоси на підтримку УНО [14].

Однак міжнародні події перешкодили нормальному розвитку автономії Карпатської України, яка стала причиною неспокою одразу у декількох державах. Угорці і поляки вели пропаганду за спільний угорсько-польський кордон за рахунок Закарпаття. Чеський уряд, побуючись націоналізму представників українських партій, почав заgravати з прихильниками русинофільської орієнтації, ще більшу тривогу у Празі викликало утворення Карпатської Січі. Можливість перетворення Карпатської України в зародок більшої самостійної Української держави створювало додаткову напруженість між Радянським Союзом і фашистською Німеччиною. Згодом саме вона вирішила остаточно ліквідувати Чехословацьку державу і, окупувавши Богемію і Моравію, дала згоду на окупацію Угорщиною Карпатської України. У ніч з 13 на 14 березня розпочалася угорська агресія. 14 березня 1939 р. на спільну нараду зібралися члени уряду, Української Народної Ради, послы Сойму і провід партії УНО. Зважаючи на ситуацію, урядом А. Волошина, який наївно сподівався на німецьку підтримку, була проголошена державна незалежність Карпатської України. Наступного дня, 15 березня, Сойм на чолі з А. Штефаном затвердив проголошення державної незалежності та ухвалив конституцію, яка визначила назву держави (Карпатська Україна), державний устрій (президентська республіка), державну мову (українська). Державними символами було визнано синьо-жовтий прапор, гімн “Ще не вмерла Україна” та герб – ведмідь у лівому червоному полі й чотири сині та три жовті смуги у правому півполі і тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі [15]. Президентом держави було обрано А. Волошина.

Та незалежність тривала недовго – вже 16 березня угорське військо захопило Хуст. Кількатисячна Карпатська Січ, слабо оснащена і погано озброєна, протягом декількох днів протистояла 40-тисячній регулярній армії [16]. Незважаючи на відчайдушний опір карпатоукраїнців, угорські війська швидко окупували все Закарпаття. Із загибеллю Карпатської України перестали існувати державні інститути й єдина національна українська політична партія УНО. Уряд Карпатської України та багато діячів емігрували за кордон.

Висновки

Загалом політична історія Закарпаття 20 – 30-х рр. ХХ ст. мала певні, відмінні від інших українських земель, особливості розвитку. Процес створення політичних організацій на теренах історичного Закарпаття був дещо хаотичним. Незважаючи на це, він мав характерну рису, яка упродовж міжвоєнного двадцятиліття не зазнала суттєвих змін. Маємо на увазі групування в політичні партії за національною ознакою.

Протягом двадцятиріччя міжвоєнного періоду проукраїнські політичні партії, пройшовши добру школу багатопартійного життя, удосконалювали свою

національно-політичну ідеологію і на її основі пройшли щонайменше три етапи розвитку.

Характеризуючи згаданий період, потрібно наголосити на постійній боротьбі між русофільськими організаціями та партіями української орієнтації. Це була спільна риса всіх проукраїнських партій. Проте вони під тиском обставин зуміли порозумітися на певний час і здійснити важливий крок до автономії – утворити автономний уряд.

Одночасно також проукраїнські партії виступали проти зазіхань на територію краю з боку Угорщини і Польщі, посиленої чехізації та русифікації, відстоювали автономні політичні, економічні та культурні права і свободи мешканців краю.

Політична активність партій українського спрямування, яка тривала майже двадцять років, досягла своєї вершини і показала свою структурно-організаційну і політично вивірену спроможність з'єднати партійні сили й очолити державне управління.

Коротке існування і героїчна оборона незалежної Карпатської України мали також велике значення: вони не тільки допомогли закарпатцям остаточно усвідомити себе частиною єдиної української нації, а й стали прикладом самовідданої боротьби за національну державність для всього українського народу.

Література

1. Вегеш М. Історичні дослідження: Закарпаття між двома світовими війнами [Текст] / М. Вегеш. — Ужгород : [б. в.], 2000. — Т. IV. — 339 с.; Віднянський С. Закарпаття у складі Чехословацької Республіки: Формування державних структур і громадсько-політичне життя в краї у 20-х — пер. пол. 30-х років ХХ ст. / С. Віднянський // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки [Текст] : міжвідом. зб. наук. пр. — Вип. 6. — К. : [б. в.], 2002. — С. 297—318; Вегеш М. М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 — 1939 рр.) [Текст] / М. М. Вегеш, В. І. Гирия, І. І. Король. — Ужгород : Карпати, 1998. — 130 с.; Довганич О. Д. Роки лихоліття: невідомі сторінки і трагічні долі [Текст] / О. Д. Довганич. — Ужгород : Патент, 1995. — 259 с.; Ліхтей І. Українське питання в діяльності політичних партій Підкарпатської Русі (1919 — 1939) / І. Ліхтей // Зб. мат. 6-ої наукової карпатознавчої конференції [Текст]. — Пряшів : [б. в.], 2000. — С. 81—90; Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина [Текст] / О. Мишанич. — Ужгород : Закарпаття, 2002. — 48 с.; Поп І. Енциклопедія Подкарпатської Русі [Текст] / І. Поп. — Ужгород : Изд-во В. Падяка, 2001. — 431 с.; Худанич В. І. Діяльність автономного уряду Карпатської України в 1938 — 1939 рр. / В. І. Худанич // Зб. мат. 6-ої наукової карпатознавчої конференції [Текст]. — Пряшів : [б. в.], 2000. — С. 103—114.

2. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців [Текст] / за заг. ред. М. М. Вегеша. — Ужгород : Карпати, 2002. — 709 с.

3. Токар М. Проукраїнські політичні партії Закарпаття в 1919 — 1939 роках [Текст] / М. Токар. — Ужгород : Уж НУ, 2001. — 176 с.

4. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 — 1939) [Текст] / М. Токар. — Ужгород : Вид-во ПП Басараб М. М. “Наш рідний край”, 2006. — 380 с.

5. Худанич В. Участь політичних партій Закарпаття у боротьбі за автономію напередодні Другої світової війни / В. Худанич // *Carpatica – Карпатика: Історія і культура Карпат* [Текст]. — Ужгород : Два кольори, 2002. — Вип. 19. — С. 65.

6. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 — 1939)... — С. 313.

7. Вегеш М. Історичні дослідження: Закарпаття між двома світовими війнами... — 339 с.; Віднянський С. Закарпаття у складі Чехословацької Республіки: Формування державних структур і громадсько-політичне життя в краї у 20-х – пер. пол. 30-х років ХХст... — С. 297 — 318; Вегеш М. М. Угорська іредента на Закарпатті між двома світовими війнами (1918 – 1939 рр.)... — 130 с.; Довганич О. Д. Роки лихоліття: невідомі сторінки і трагічні долі... — 259 с.; Ліхтей І. Українське питання в діяльності політичних партій Підкарпатської Русі (1919 – 1939)... — С. 81—90; Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина... — 48 с.; Поп И. Енциклопедія Подкарпатской Руси... — 431 с.; Худанич В. І. Діяльність автономного уряду Карпатської України в 1938 – 1939 рр... — С. 103—114.

8. Тисяча років української суспільно-політичної думки [Текст] : у 9 т. Т. 7 : 20-ті – 40-ві рр. ХХ ст. / упор. прим. Т. Гунчака, Р. Сольчаника. — К. : Дніпро, 2001. — С. 370.

9. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 – 1939)... — С. 227.

10. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної укр. нації ХІХ – ХХ ст. [Текст] / Я. Грицак. — К. : Генеза, 1996. — С. 201.

11. Енциклопедія Українознавства [Текст] : в 10 т. Т. 2. / гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. — 2-е вид. словникове. — Париж ; Нью-Йорк : Наук. т-во ім. Шевченка, 1955 – 1984. — С. 722.

12. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної укр. нації ХІХ – ХХ ст... — С. 202.

13. Токар М. Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919 — 1939)... — С. 235.

14. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної укр. нації ХІХ – ХХ ст... — С. 202.

15. Тисяча років української суспільно-політичної думки... — С. 375.

16. Енциклопедія Українознавства... — С. 722.

L. Tsubov

FROM CARPATHIAN RUS TO CARPATHIAN UKRAINE

In the paper it is mentioned that independence of Carpathian Ukraine was declared on March 15, 1939. The peculiarities of process formation and the stages of Transcarpathian Ukrainian parties' development in the multiparty circumstances in the interwar period have been considered, and political parties participation in the process towards national independence has been highlighted.

Key words: the national independence, political parties, the multiparty, Transcarpathian Ukrainian, Carpathian Ukraine.